

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

- Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today 143
 Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka 155

Vita Petrušauskaitė

- Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas 159
 Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary 176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (*Irena Regina Merkienė*) 179
 Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (*Neringa Klumbytė*) 182
 Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (*Rima Praspaliauskienė*) 183
 Aušra Zabielenė. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (*Rimantas Sliužinskas*) 186
 Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (*Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė*) 189
 Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (*Žilvytis Šaknys*) 196
 Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (*Skaidrė Urbonienė*) 199

Konferencijos / Conferences

- EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (*Vilius Ivanauskas*) 203
 Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (*Skaidrė Urbonienė*) 206
 Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (*Aušra Zabielenė*) 208

In Memoriam

- Jonas Balys (*Rita Repšienė*) 209

Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. Auksuolė Čepaitienė (sud.). Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010. 272 p.

Straipsnių rinkinys *Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija* sudarytas 2007 m. rugsėjo 12–14 d. vykusios tarptautinės konferencijos „Antropologija, etnografija ir biotechnologija“ pranešimų pagrindu. Leidinio sudarytojai A. Čepaitienei teko sunkus uždavinys: ne tik apžvelgti antropologinius biotechnologijų tyrimus, bet ir bandyti suformuluoti bei pristatyti socialinės antropologijos discipliną. Jeanette'ės Edwards, Maritos Melhuus, Anne'os Cadoret bei kitų tarptautinių autorių tekstai šiame rinkinyje siekia ne tik pasidalinti etnografinių biotechnologijų (daugiausia pagalbinių apvaisinimo technologijų bei genetikos) tyrimų medžiaga. Šie autoriai lietuviškajai auditorijai pristato trumpą socialinės (taip pat sociokultūrinės) antropologijos genealogiją ir įtraukia į teorinius debatus. Tai nėra lengva užduotis, turint galvoje ambivalentišką, anot A. Čepaitienės, lietuviškosios etnografijos, etnologijos ir antropologijos situaciją, kurią ji gana išsamiai apžvelgia savo tekste „Antropologinis biotechnologijos tyrimas ir teorinės paradigmos ieškojimas Lietuvoje“.

Socialinės antropologijos kategorija straipsnių rinkinyje pakeitė konferencijoje vartotą *antropologiją*, taip siekiant sukonkretinti disciplininį lauką ir išvengti dviprasmybių su anatominė / biologine / evoliucine antropologija. Įdomu yra tai, kad pasirinkta *socialinė antropologija* pagal britiškąją mokyklą, o ne JAV labiau paplitusi *sociokultūrinė antropologija*. Panašią poziciją užima ir VDU Socialinės antropologijos centras. Išsūkius formuojant sociokultūrinės antropologijos discipliną taip pat yra apžvelgęs Vytis Čiubrinskas. Dėl skirtumų tarp šių dviejų terminų turbūt būtų galima

ginčytis be galo, bet užtenka pažvelgti į temų žurnale *Kultūrinė antropologija* (*Cultural Anthropology*) įvairovę. Lietuvoje po „kultūrinės antropologijos“ rubrika labai dažnai yra pakišama bet kas, kas susiję su kultūra ir jos studijomis (pvz., kelionių reportažai, kuriuose stokojama analitiškumo (jau nekalbant apie etnografiją), ar tekstai, kurie būtų klasifikuojami kaip kultūros studijos), nors kultūrinė antropologija yra sena ir daugmaž apibrėžta akademinė disciplina. Tad bandymas atsiriboti nuo labai laisvai interpretuojamos antropologijos yra logiškas žingsnis.

Per pastaruosius trisdešimt metų socialinės ir kultūrinės antropologijos disciplina išgyveno „reprezentacijos krizę“, pasukusi refleksyvos etnografijos keliu, atsisakė objektyvistinio bei pozityvistinio požiūrio. Prieš metus Amerikos antropologų asociacija iš disciplinos apibrėžimo išbraukė žodį „mokslas“, ir ne todėl, kad pati antropologija tapo nemoksliška, bet todėl, kad mokslas taip pat yra socialinis ir kultūrinis konstruktas. Antropologai pasinėrė į naujų rašymo formų bei problematizavimo paieškas, siekė atsiriboti nuo kolonijinio багаžo, vis dar slegiančio discipliną, vis labiau privilegijuodami daugiavietę (*multi-sited*) etnografiją vietoje aiškiai apibrėžto geografinio lauko (kaimas, miestelis, gentis). Etnografija nėra paprastas faktų rinkinys ar vien tik tekstinė jų reprezentacija. Tai veikiau mąstančio santykio su kitu praktika, eksperimentas, kuris vėliau išreiškiamas tekstine ar/ir vaizdine forma. Antropologija, anot Timo Ingoldo, – tai „filosofija su žmonėmis joje“, tai tyrimas ir mąstymas kartu su žmonėmis, o ne apie žmones. Ji kelia klausimus, o ne pateikia atsakymus, atveria, o ne užveria pasaulį. Mokslo ir technologijų studijos (MTS), kaip ir feministinė teorija, padarė didelę įtaką antropologijos raidai. MTS dėmesys objektui bei feministinis santykių bei patirties sureikšminimas ypatingai praturti-

no discipliną epistemiskai ir metodiškai. Tą byloja ir šis apžvelgiamas leidinys. Antropologinės biotechnologijų studijos, persipynusios su MTS, medicininė antropologija, lyčių studijomis, atskleidžia naujas giminystės, gamtos, socialumo, gyvybės ir gyvenimo prasmes.

Biotechnologijos, pasak A. Čepaitienės, yra Lietuvos visuomenės aktualijų periferijoje, tad tarptautinis projektas „Viešasis genetikos supratimas: tarpkultūrinis ir etnografinis „naujosios genetikos“ ir socialinio tapatumo tyrimas“ siekė nutraukti šią tylą. Bet ar iš tiesų visuomenė nesidomi biotechnologijomis? Tai paneigtų debatai dėl pagalbinių apvaisinimo technologijų (PAT), ne vienus metus Lietuvoje egzistuojančios vaisingumo klinikos, padedančios savo klientams taikyti PAT praktikas (nebūtinai Lietuvos teritorijoje), trumpai egzistavę biologiniai bankai (siūlę tėvams paslaugas saugoti virkštelės kraują ir taip investuoti į vaikų ateitį), aptarinėjami interneto forumuose, įvairių formų donorystė, farmacijos industrijos plėtra. Tai rodo, kad visuomenė domisi ir dalyvauja per praktikas, kurios nebūtinai yra viešos, tik mokslininkai neretai to „nemato“ ar neturi analitinių įrankių pamatyti.

Britų antropologės J. Edwards apžvalginis tekstas yra puikus įvadas į šiuolaikinę antropologiją bei mokslo ir technologijų antropologiją, atskleidžiantis pastarosios genezę ir sąsajas su medicininės antropologijos tradicija. Truputį gaila, kad tekstas nukentėjo nuo klampaus vertimo į lietuvių kalbą. Edwards supažindina su antropologijos dilemomis, pabrėžia praktikų tyrimo būtinybę bei etnografo refleksyvumo svarbą. Ji taikliai primena, kad antropologai ir jų darbo produktas – etnografijos – kvestionuoja ir koreguoja socialines teorijas bei neretai sudaro prielaidas naujoms teorijoms. Teoriškai reflektuoti analitiniai įrankiai, panaudojami konkrečiame lauke, kas-

kart yra apibrėžiami iš naujo. Būtų galima tik pridėti, kad gera etnografija yra teorija, nes ji teoretizuoja socialinius faktus bei reiškinius. Kiekvienas save laikantis antropologu privalėtų perskaityti šį tekstą.

Dauguma publikuojamų tekstų analizuoja reprodukcinių technologijų bei genetikos praktikas (Edwards, Campbell, Daukšas, Cadoret, Demény, Tremayne, Bestard, Fellous) ir kaip jos verčia permaštyti giminystės, gyvybės, šeimos konstruktus, religines, etines, moralines bei teises praktikas. Etnografijos bei lauko dilemas aptaria Edwards, Melhuus, Tyler bei Čepaitienė.

Trumpai apžvelgsiu straipsnius, kurie, mano manymu, pastaruosiu metu nepaprastai aktualūs Lietuvos visuomenei, kuriai išties trūksta antropologinių įžvalgų. Turiu galvoje nesibaigiančius „tradicinės šeimos“ viešus debatus. Anne Cadoret analizuoja giminystės ir motinystės pavidulus pasitelkdama turtingus etnografinius pavyzdžius. Jos dėmesio centre atsiduria du motinystės ir moterų tipai – donorės, pateikiančios kiaušialąstes (apvaisinimui tėvo sperma naudojantis PAT), ir surogatinės motinos, išnešiojančios embrionus. Tuo tarpu vaikas auga biologinio tėvo ir jo partnerio, kito tėvo, t. y. dviejų tėvų, šeimoje. Lietuviškam kontekstui labai aktualus Juano Bestardo straipsnis „Gamtos moralė: giminystė, religija ir reprodukcijos mokslai“, kuriame taikliai fiksuojami skirtumai tarp to, kas matoma, daroma, bet neatskleidžiama. Autorius etnografiškai gvildena giminystės, religijos ir mokslo santykius pagalbinio apvaisinimo praktikoje katalikiškoje Katalonijoje. Oficialioji katalikiška doktrina draudžia taikyti pagalbines apvaisinimo priemones, nes PAT praktika naikina žmogaus gyvybę (embrionus). Tačiau Katalonijos katalikai, kurie naudojami PAT, neturi dvejonų dėl savo religinio tikėjimo tikrumo. Bestardas atsklei-

džia, kaip religinė ir medicininė praktikos persipina katalikų gyvenimuose. Ir ne tik Katalonijoje. Elizabeth Roberts, kurios darbu remiasi autorius, taip pat atskleidžia, kaip mokslas, technologijos ir religija persipina sukurdami naujas prasmes. PAT klinikose Ekvadore Mergelės Marijos vaizdai yra akivaizdžiai matomi, o vietinės bendruomenės rengia nelegalias loterijas, siekdamos padėti šeimoms susimokėti už PAT klinikų paslaugas.

Antropologinis biotechnologijų tyrimas paskatino, anot Čepaitienės, „Lietuvos socialinei antropologijai ir etnografijai apibrėžti episteminių savitumą“. Išties lietuvių autorių tekstai yra bandymas susivokti, kaip metodologiškai bei epistemiškai apibrėžti besiformuojančią discipliną, kaip ją pozicionuoti ir plėtoti. Lietuviškoji projekto dalis aptarta Daukšo ir Čepaitienės straipsniuose. Daukšo straipsnis klausia, kas yra „lietuviškas kraujas“ ir „lietuviška kilmė“. Autorius kruopščiai supažindina su kontekstu – įstatymais ir debatais dėl Lietuvos pilietybės. Daukšas neapsiriboja vien spaudos ir įstatymų apžvalga, bet ir aptaria Lietuvos pilietybės suteikimo praktikas, kurioms lietuviška kilmė yra pamatinė objektyvizuota kategorija. Lietuviška kilmė neretai suvokiama kaip dokumentuota kultūrinė veikla, įrodanti etninę priklausomybę. Lietuviškas kraujas ir kilmė iškyla kaip kultūrinės konstrukcijos, tačiau norėtusi gilesnės sąryšio su populiariaja genetika analizės.

Čepaitienė gana išsamiai ir reflekyviai aprašo projekto eigą tyrinėjant populiarią genetikos supratimą bei visuomenės požiūrį į pagalbinių apvaisinimą. Aptarti lauko tyrimai Kuršėnuose bei Žmogaus

genetikos centre bei iššūkiu, su kuriais susidūrė tyrėjai.

„Kuo čia dėta istorija [tyrinėjant viešą genetikos ir biotechnologijų supratimą]?“ ir „Kokie bus tyrimo rezultatai?“ – Čepaitienė grakščiai atsako, koks Lietuvoje istorijos vaidmuo socialinės antropologijos projektuose, aptardama institucinį priklausomumą su Lietuvos istorijos institutu, bei konceptualią antropologijos sąsają su istorija per etnologijos tradiciją. Ji kaip tik ir bando epistemiškai nutolti nuo istorijos ir etnologijos analitiškai įvesdama projektą į socialinės antropologijos paradigmą. Naudingumo klausimai visuomet keliami humanitariniams ir socialiniams mokslams, o neoliberaliame kapitalizme jie dar labiau užaštrinami. Atsakant labai paprastai – per antropologinius biotechnologijų tyrimus visuomenė supažindinama su mokslininkų, medikų, farmacijos industrijos veikla, kuri vyksta ne plyname lauke, bet konkrečiame socialiniame kontekste. Gamtos mokslų tyrimai neretai lieka už laboratorijos durų, tad biotechnologijų antropologija kritiškai reflektuodama juos susieja su konkrečiomis praktikomis ir išskylančiomis dilemomis, naujomis bei kintančiomis gyvenimo formomis. Aš jau nekalbu apie galimas tyrimų implikacijas socialinei politikai. Greičiausiai dėl to, kad tyrimas buvo netikėtas (ne tik akademiškai bendruomenei plačiąja prasme, bet, ko gero, ir patiems autoriams), jis iškėlė netikėtus iššūkius, kaip teigia Čepaitienė, ir tapo puikia platforma socialinės antropologijos disciplinai apmąstyti, ką sunku pervertinti.

Belieka palinkėti, kad sudarytojai ir autoriai nenuleistų rankų.

*Rima Praspaliauskienė
Kalifornijos universitetas (Devisas)*